

András Szabolcs¹

Dogmatikus identifikáció a jelenkori román társadalomban

Kivonat

Ebben a tanulmányban azt mutatom meg, miként hat egy identifikációs dogma a társadalomkép alakulására. Az identifikációs dogma olyan tantétel, amelynek felhasználásával nem egy teológiai kérdést akarnak tisztázni, hanem a hívők vallásos érzületére hatva befolyásolják a társadalomról kialakított politikai nézeteket. Ezt a folyamatot dogmatikus identifikációnak nevezem. Itt a filioque-tan kapcsán vizsgálom, hogy a jelenkori román teológiában és közbeszédben miként valósul meg ez a folyamat.

Kulcsszavak: dogmatikus identifikáció, identifikációs dogma, filioque, Románia, Dumitru Stăniloae

Abstract. Dogmatical Identification in the Contemporary Romanian Society

In this paper I show how an identification dogma influences the image of society. The identification dogma is a doctrine that is not intended to clarify a theological issue but to influence political views on society by influencing the religious sentiment of believers. I call this process dogmatical identification. Here, in connection with the Filioque doctrine, I examine how this process is realized in contemporary Romanian theology and public discourse.

Keywords: dogmatical identification, identification dogma, Filioque, Romania, Dumitru Stăniloae

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

András Szabolcs (2022). Dogmatikus identifikáció a jelenkori román társadalomban. *Erdélyi Társadalom*, 20(1), 133–138. <https://doi.org/10.17177/77171.271>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

BEVEZETŐ HELYETT: A FOGALMAKRÓL

Írásomat a cím és néhány fogalom magyarázatával kezdem, hogy érthetőbb legyen a későbbi gondolatmenet. Dogmatikus identifikáció alatt azt a folyamatot értem, amelynek során egy vallásos, teológiai elemet vagy tételt átmennek a politikai közbeszédbe vagy társadalomelméletbe azzal a céllal, hogy annak segítségével megerősítsék egy adott közösség önazonosságát,

¹ Adjunktus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Kar.
E-mail: andras.szabolcs@ubbcluj.ro.

valamint összetartó erejét (András, 2021: 441). Ez gyakran együtt jár az ellenségkép elmélyítésével, hiszen a csoportkohézió erősebbnek tűnik, ha egy másik csoporttal szemben kell az identitást megerősíteni.

A dogma a keresztény hitrendszer stabil eleme, a hitvallás változatlan, változtathatatlan és visszavonhatatlan alkotórésze, olyan állandó igaz tartalomnak tekintett kijelentés, amelynek alapján a hívő ember egész életét a transzcendens cél felé tudja irányítani. Ha egy ilyen erős tekintéllyel rendelkező tantételt sikerül beépíteni a társadalomról alkotott politikai felfogásba, a csoport összetartó ereje megerősödik azzal a tudattal, hogy küldetése van a történelemben akár egy adott régióban, akár nemzetközi szinten.

A társadalomkép ilyeszerű megerősítésének folyamatában tehát szükség van egy tantételre, amelyet ebben a kontextusban identifikációs dogmának nevezek (András, 2021: 450). Ez olyan egyházi tanítás kell legyen, amely erős szimbolikus jelentőséggel és történelmi előzménnyel rendelkezik, hiszen ezáltal válhat a társadalomkép építőelemévé, ahol tulajdonképpen másodlagos a teológiai mondanivalója, sokkal fontosabb, hogy érzelmileg miként befolyásolja azt a közösséget, amelyet a közbeszéd megcéloz (Brubaker, 2012: 11). Egyszerű példával szemléltetve, viszonylag elfogadott szemlélet, hogy a pápaság szerepéről szóló katolikus tantételek befolyással rendelkeznek azokra a társadalmakra, ahol a népesség nagy többsége, de különösen a politikai osztály vezető rétege katolikus. Gondolhatunk itt az olasz és spanyol történelemben viszonylag gyakran előforduló autokrata kormányzásokra, vagy megemlíthetjük Max Weber megállapítását, hogy a kálvinista társadalmak demokratikusabbak és munkaorientáltak (Weber, 2005: 4).

A FILIOQUEVITA MINT A TÁRSADALOMKÉP TEOLÓGIAI HÁTTERE

A továbbiakban nem kívánok nemzetközi kalandozásokba bocsátkozni, hanem elsősorban környezetünkre figyelek, egészen pontosan a jelenkori román társadalom egy lehetséges ortodox szempontú értelmezését kívánom felvázolni. Már itt szeretném hangsúlyozni, hogy nem az ortodox teológia kritikájára törekszem, inkább annak megértésére, hiszen meggyőződésem, hogyha párbeszédet akarunk folytatni a különböző felekezetű és etnikumú közösségekkel, akkor első lépésként meg kell ismernünk a tárgyalópartner gondolkodásmódját. Látni fogjuk, hogy a dogmatikus identifikáció folyamata szorosan összefonódik a nemzeti eszmével és a nacionalizmussal. Magyar katolikusként van némi kockázat a román nacionalizmusról beszélni, viszont itt sem a kritika vezérel, hanem a vallás és nacionalizmus összefonódásának megértési szándéka.

A címben azt is jeleztem, hogy a jelenkorra figyelek, habár kétségtelen, hogy amiről beszélek, messze korokba visszanyúló, történelmi gyökerekkel rendelkezik, így utalni fogok a múltra is, de elsősorban a napjaink fenomenológiája érdekel, hiszen a jövőbe irányuló szándék a megértésen alapuló párbeszéd.

Eddigi teológiai kutatásaim középpontjában egy hitvallási tétel állt, mégpedig a filioquekérdés. (A hittétel dogmatörténetéről lásd: Sicienski, 2010.) Egészen röviden, ez a kifejezés arra utal, hogy a belső isteni életben, immanenciában a szentháromságos viszonyokat úgy fejezzük ki, hogy a Fiú az Atyától születik, a Szentlélek pedig az Atyától és a Fiútól származik. Ez utóbbira utal a *filioque* kifejezés, azaz megerősíti a Fiú egyenlőségét az Atyával, és tisz-

tázza a Fiú és a Szentlélek közötti viszonyt. A latin kifejezés azonban csak 1014-től része a hitvallásnak hivatalosan, így a keleti egyház szerint ezzel a betoldással a nyugatiak, a katolikusok és a protestánsok megváltoztatták a hitvallás szövegét, valamint megkérdőjelezik az Atya egyetlenforrás-szerepét a Szentháromságon belül (Stirnemann, 1998: 219–220).

A Szentlélek származásáról szóló teológiai vita hosszú történelmi múltra tekint vissza, épp ezért rengeteg érzelem is kapcsolódik hozzá, amely megterheli az ökumenikus párbeszédet. Most eltekintek a teológiai tartalom további részletezésétől, lévén, hogy érdeklődésünk középpontjában az áll, hogy miként épült be ez a tétel a politikai közbeszédbe. Előzményként annyit mindenképp meg kell említeni, hogy a filioque körüli vita a 8–9. században öltött politikai jellegűt, amikor a Bizánci és a Frank birodalom között zajlott a versengés a római császári cím örökségéért (Romanides, 2010: 43). Abban a kontextusban felértékelődött minden olyan vallási, teológiai elem, amelynek különböző értelmezése akár vádpont is lehetett az ellenféllel szemben. Így az ortodox görögök a hitvallás megváltoztatásával, az Atya monarchiájának, azaz egyetlenforrás-szerepének megkérdőjelezésével, pápai túlkapással vádolták a nyugatiakat, míg a frankok, később a németek hiányos hitvallással, a Fiú egyenlőségének tagadásával vádolták az ortodoxokat. A török hódítás árnyékában ugyan megkezdődtek az egységtárgyalások, de a konkrét katonai-politikai támogatás elmaradása miatt az ortodoxok számára megerősödött az a meggyőződés, hogy nem lehet a nyugati keresztényekre számítani, ehelyett a sajátos elemeket kell megerősíteni. Ez a koncepció további táptalajra talál a szerzetesség körében, amelyből a 13. századtól kisarjad az úgynevezett palamizmus. Palamasz Szent Gergely tanítására alapozva ez az irányzat azt mondja, hogy Isten csak a misztikus imában megtapasztalható a teremtetlen energiák által (András, 2020: 30), míg a filioque olyan tanítás, amely túlértékeli az emberi istenismeret képességeit, pozitív állítást fogalmaz meg az isteni immanenciáról. A palamizmus új reneszánszát éli az 1950-es évektől kezdve az ortodox teológiában.

A KORTÁRS ROMÁN TÁRSADALOMSZEMLÉLET TEOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSE

Egy nagy ugrással térjünk át a jelenkorra és a romániai helyzetre. Az I. világháború után Erdély Romániához való csatolásával együtt nagyszámú görögkatolikus felekezeti román nemzetiségű állampolgár tette sokszínűbbé az ország társadalmi, politikai és felekezeti térképét. Köztudott, hogy a modern, nyugati irányultságú román nemzeti eszme kialakulása az erdélyi görögkatolikus román értelmiség munkásságához köthető (Tóth, 1943: 98), így természetes módon az egyesülés után igényt formáltak arra, hogy döntő szavuk legyen a két világháború közötti társadalom és politika formálásában. Ez krízishelyzetet teremtett a román nemzettesten belül, ugyanis az ortodox értelmiség kizárólagos jogot formált a nemzeti ideológia alakítására. Azt a kérdést kellett tehát megválaszolni, hogyan határozható meg az a román ember, aki képviseli az egész nemzetet. Nae Ionescu filozófus egyszerű választ adott erre a kérdésre, miszerint egy görögkatolikus lehet jó román azáltal, hogy tetteivel bizonyítja az ország iránti lojalitását, viszont egyszerűen román csak az ortodox lehet, hiszen az ortodoxia a nemzeti tulajdonjegyek egyike. Ionescu kifejti, hogy a katolicizmus idegen a román mentalitástól, hiszen internacionalista volta miatt ez nem támogatja a nemzeti jelleg megérezését (Ionescu, 2001: 88). Gondolatvilágát Nichifor Crainic vitte tovább az etnokrácia elméletével, miszerint egy adott államban a

nemzeti politikát a többségi felekezet társadalomképe szerint kell alakítani, így Románia számára az ortodox elvek mentén kell beszélni nemzetről és államról. Itt megjegyzem, hogy Ionescu és Crainic munkássága hathatósan hozzájárult a karlista és legionárius eszmék kialakulásához és hatalomra jutásához, amelynek elsősorban a zsidóság látta kárát.

Crainic hatása alatt formálódott az erdélyi születésű Dumitru Stăniloae, aki kétségtelenül a 20. századi egyetemes ortodox teológia egyik meghatározó alakja volt. Egyaránt tanult nyugati és ortodox egyetemeken, több nyelven beszélt, és nagy műveltséggel rendelkezett, így kiválóan ismerte nemcsak az ortodox, hanem a protestáns és katolikus teológiát is. A Szeben megyei századok és románok közötti feszültség tapasztalata, valamint az I. világháború utáni görögkatolikus román elit politikai tevékenysége egyre inkább arra a meggyőződésre juttatta, hogy munkásságát az ortodox nemzeti eszme védelmének szentelje. Ebben a kommunista hatalom egy ideig akadályozta, de fokozatosan szabad kezet kapott, 1989 után pedig kimondottan radikálisan viszonyult a görögkatolikusokhoz (Popescu, 2002: 16).

Stăniloae munkásságában érhető tetten leginkább az, hogy egy dogma körüli teológiai vita miként határozza meg a nemzeti és a társadalomképet. Ez tulajdonképpen nem volt újdonság, hiszen az említett Ionescu és Crainic mellett nagy hatással volt rá Nikolaj Velimirović és Justin Popović szerb teológus munkássága, amelyben az antikommunista és nyugatellenes szerb nacionalizmus öltött formát, hiszen a szerbség isteni küldetéséről beszéltek, hogy megőrizték a bizánci hagyatékot a szovjet és a nyugati befolyással szemben (Popovici, 2006: 30).

Nyomukban Stăniloae is feltette a kérdést, hogy miként határozható meg a románság küldetése, mi jellemzi a nemzeti eszmét. Azt a választ fogalmazza meg, hogy a román társadalom modellje a Szentháromság, hiszen az ortodoxia mindig is Isten képe szerint szerveződött (Stăniloae, 1939: 35–49). A Szentháromságról azt tudjuk elmondani az egyházatyák, de különösen Palamasz Szent Gergely tanítása alapján, hogy egysége az Atya monarchiájára épül, azaz az ő személyéből születik a Fiú, és tőle származik a Szentlélek. Ez egy folyamatos születés és származás, azaz az immanens isteni életet állandó dinamizmus jellemzi. A három személy egysége a szeretetben valósul meg, hiszen az Atya szeretettel fordul a Fiú felé, amikor általa, de nem vele származtatja a Lelket, a Fiú pedig szeretettel fogadja az Atya Lélek-közlését, és nem tart igényt arra, hogy tőle is származzon a Lélek, hanem általa árad a Lélek a világba. Itt tulajdonképpen Szent Ágoston szentháromságtanát is felismerhetjük.

A Szentháromság kifelé irányuló, azaz a történelemben megtapasztalható tevékenységét nem írhatjuk le úgy, mint a Szentléleknek az anyagi világba való költözését, hanem inkább az egy Isten energiáinak beáramlásáról van szó. Azaz Isten végső soron mégiscsak áthatolhatatlan távolságban van az embertől, de az úgynevezett teremtetlen energiái kiárasztásával megtapasztalhatóvá teszi a szeretetét.

A nyugati szentháromságtan legnagyobb tévedése Stăniloae álláspontja szerint az, hogy a filioque tétellel abba az illúzióba ringatja magát, hogy pozitív kijelentést tud tenni az immanens isteni életről, vagyis át akarja lépni az emberi istenismeret korlátait. A másik probléma, hogy megbontja a Szentháromság egységét, és megkérdőjelezi az Atya monarchiáját, amikor azt állítja, hogy a Fiútól is származik a Szentlélek, hiszen úgy tűnik, hogy a Fiú át akarja venni az Atya forrásjellegét, azaz önmagára koncentrál, és elutasítja a szeretetét.

Stăniloae álláspontja szerint az imént bemutatott teológiai tanítás nemcsak a hitvallásról szól, hanem meghatározza az ember teljes gondolkodását, beleértve a társadalomról alkotott

képét is. A román ember, lévén ortodox, természetes módon elutasítja a filioquetant, és az Atya monarchiája alapján gondolkodik a társadalomról. Ennek megfelelően a családban a férfi, mint az Atya képmása kell hogy mindent irányítása alatt tartson, tőle függ a nő és a gyerek. A társadalom a családkép mintáját követi, és a közösségi szempont alapján épül fel (Stăniloae, 1936: 1–2). Mivel a nemzeti intézmények közül leginkább az ortodox egyház képes ezt megvalósítani, a román társadalom az egyház modelljét kell hogy kövesse. A szentháromságos szeretet, az isteni energiák kiáradása arra kell sarkallja a nemzetet, hogy ne őrizze meg csupán önmagának azt az istenképet, amit magában hordoz, hanem a fény továbbadója legyen a világban. A románságnak egyetemes küldetése van, és ez nemcsak politikai tevékenységet kell jelentsen, sokkal inkább a transzcendentális felé való haladást (Stăniloae, 1930: 1–2).

Ha a románság elfogadná a filioquetant, azt jelentené Stăniloae szerint, hogy elfordulna a közösségi szellemtől: a család és a nemzet helyére az egoizmus kerülne, a Szentháromságot pedig egy elszemélytelenített istenség váltaná fel. Ugyanis álláspontja szerint a filioque a szeretet elutasítását testesíti meg, így egy olyan individualista társadalomhoz jutunk, amelyben az erkölcsi értékek sem fontosak, úgy, mint ahogy az szerinte megtörtént Nyugat-Európában (Stăniloae, 1936: 1–2). Így a filioque nemcsak egy hitvallási tétel, hanem azon túlmenően az individualista társadalomkép kifejeződése. Így a román ember természetéből adódóan ortodox kell hogy legyen, hiszen számára fontosak az olyan értékek, mint a család, a haza és az egyház, amelyeket viszont a katolikus és protestáns többségű országokban megvetnek. Ezen megállapításoknak elsődleges politikai célpontja a görögkatolikus egyház, hiszen Stăniloae szándéka annak bizonyítása, hogy csak az ortodox egyház lehet a nemzeti eszme és állam védelmezője és építője. A filioquetételhez való viszonyulás alapján meg lehet állapítani, ki a nemzet igazi tagja, és ki a heterodox elem.

ÖSSZEGZÉS

Stăniloae filioquetanában láthatjuk a folyamatot, amint egy dogma, illetve annak elutasítása kibővített értelmezéssel gazdagodik: a hittétel olyan szimbólummá válik, amelyhez való viszony alapján alakul ki a nemzetről és társadalomról alkotott felfogás. Az identifikációs folyamat során tulajdonképpen nem szükséges magyarázni a komplex teológiai mondanivalót, amit a jelképpé vált tétel magában hordoz, hanem elég arról elmondani, hogy nemzetidegen. A dogmatika így a társadalomelmélet segédtudománya lesz, a filioquetétel pedig egy olyan identifikációs dogma, amelynek teológiai mondanivalója másodlagos, hiszen politikai szempontból elég annyit tudni róla, hogy azon egyének és közösségek egyik tulajdonjegye, akik valamilyen módon veszélyt jelentenek a nemzeti egységre. Egy radikális példát a balkáni térségből tudok hozni, a délszláv háborúk idején a politikai beszédben megtalálható sablon szerint nemcsak különböző etnikumok harcáról volt szó, hanem az ortodoxok, a filioquista pápisták és a hitetlen muszlimok közötti küzdelem is volt.

Bizonyára hasonló dogmatikus identifikációs folyamat megtalálható máshol is, megérne egy misét annak vizsgálata, hogy a pápaságról vagy Máriáról szóló dogmák, egyházi tanítás milyen hatással volt egyes társadalomképekre, de ehhez további kutatásokra van szükség.

SZAKIRODALOM
REFERENCES

- Pro Oriente (1998). Bericht der Studientagung zur griechischen und lateinischen Überlieferung über den Ausgang des Heiligen Geistes. In Stirnemann, A., & Wilfinger, G. (szerk.) (1998), *Vom Heiligen Geist: Der gemeinsame trinitarische Glaube und das Problem des Filioque* (Pro Oriente 21) (217–221. o.). Tyrolia.
- András, Sz. (2020). *A Filioque mint a teológia és politika konfrontációja. Megoldási kísérletek az ökumené szolgálatában*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó.
- András, Sz. (2021). The Mediaeval Background of Self-Identification in Relation to the Filioque Controversy. *Review of Ecumenical Studies*, 13(3), 437–451. <https://doi.org/10.2478/ress-2021-0042>
- Brubaker, R. (2012). Religion and Nationalism: Four Approaches. *Nations and Nationalism*, 23(1), 2–20. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2011.00486.x>
- Ionescu, N. (2001). *Îndreptar ortodox*. Artemis.
- Popescu, D. (2002). Dumitru Stăniloae – omul, opera și impactul ei contemporan. *Caietele Universității „Sextil Pușcariu” Brașov*, III(II/2), 28–36.
- Popovici, I. A. (2006). *Biserica și Statul. Adevărul despre Biserica Sârbă în Yugoslavia comunistă*. Apologeticum.
- Romanides, I. (2010). *Dogmatica patristică ortodoxă. O expunere concisă*. Ecclesiast.
- Siecienski, A. E. (2010). *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy*. Oxford University Press.
- Stăniloae, D. (1930). Între românism și catolicism. *Telegraful român*, LXXVIII(86), 1–2.
- Stăniloae, D. (1936). Necesitatea ierarhiei în viața socială. *Telegraful român*, LXXXIV(39), 1–2.
- Stăniloae, D. (1939). *Ortodoxie și românism*. Editura Tipografiei Arhidiecezane.
- Tóth, I. Z. (1943). Az erdélyi nacionalizmus kialakulása. In Deér, J., & Gáldi, L. (szerk.), *Magyarok és románok II.* (74–125. o.). Athenaeum.
- Weber, M. (2005). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Routledge.